

ÖLÜMÜNÜN BİRİNCİ YILINDA ALİ KEMALİ

Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA

9-11.6.1995 tarihlerinde Kırıkkale'de yapılan VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı'nda Azerbaycan'dan teşrif eden çok kıymetli bir dostla tanıştım. Bu dost, yüreği Türklük sevgisiyle atan değerli araştırmacı ve gazeteci Ali ŞAMILOĞLU idi. 1990 yılına kadar Azerbaycan bizler için kapalı bir kutu idi. Türk folkloruna yıllarımı vermekle beraber, Azerbaycan'da halkbilimi konusunu çok merak ediyordum. İçimde biraz da dede-baba toprağı olması sebebiyle, bu yörenin kültürünü öğrenmek, araştırmak iştiağı içinde idim. Kurultay sırasında sık sık Ali ŞAMILOĞLU ile bir araya geliyorduk. Birbirimizi, çalışmalarımızdan haberdar ettik. Halk hikâyeleri üzerine de çalışmalar yaptığımı öğrenince, hazırladığım *Mahmut ile Nigâr Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* adlı eserimi okuduğunu söyledi. Bu konunun Güney Azerbaycan'da, Orta ve Güney İran'da yaşayan Türkler arasında da bilindiğini haber verdi. Hatta Ali Kemalî'nin bu hikâyenin geniş bir varyantını tespit ettiğini söyledi. Her ne kadar muhtelif Türk Cumhuriyetlerinde ve İran'da Türk halkbilimi üzerine çalışma yapanları ismen de olsa kısmen biliyordum. Ne var ki, *Ali Kemalî* ismini daha önce hiç duymamıştım. Ali Kemalî hakkında özet de olsa birkaç söz söyleyince, onu tanıma arzusu, gittikçe içimde büyüdü. Tahran'daki adresini istedim ve çalışmalarını not ettim. Daha sonra Ali Kemalî hakkındaki araştırmalarımı derinleştirdim. Dr. Cevat HEYET'in Tahran'da yayımladığı *Varlık* dergisinde

Ali Kemalî'nin otuza yakın makalesinin çıktığını öğrendim. Bu makalelerde sözü edilen şairler hakkında, maalesef daha önce Türk halkbilimcilerinin herhangi bir yazısına tesadüf edemedim ve sözü edilen çalışmalarda Zikredilen şairlerin, bugüne kadar ilim alemine tanıtılmamasına üzüldüm. Onunla tanışmayı çok arzu etmeme rağmen, maalesef bu gerçekleşmedi. İlerleyen zaman içerisinde 1 Ağustos 1996 yılında vefat ettiğini haber aldım. Bu sebeple, Ali Kemalî gibi değerimizi ve onun çalışmalarını Türkiye'de duyurmayı kendim için bir vefa borcu bildim.

Ali Kemalî, nüfus kaydına göre 1944 yılının Mart ayında İran'ın Erag ilinin Garagan ilçesinin Bendemir köyünde doğmuştur. Babasının adı Ekber, anasının adı Ezra'dır. Yoksul bir ailenin çocuğu olan Ali Kemalî, zekası, kabiliyeti ve gayreti sayesinde Tahran Üniversitesinin Hukuk Fakültesini bitirip, Yüksek Lisans yapmıştır. Uzun yıllar Tahran'da avukatlık etse de ona asıl şöhreti, edebiyata olan merakı kazandırmıştır. Gençlik yıllarından itibaren XVIII. yüzyılda yaşamış ve aslı Save Türklerinden olan *Tilimhan* adlı bir şairin eserlerini toplamaya başlamıştır.

Save, Türklerin çok önceleri yerleştikleri bir bölgedir. Burada *Halaç Türkleri* asırlarca yaşamış, kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Safevî Şahlarından *Şah Abbas*, kendi nüfuzunu daha da güçlendirmek için Bağdat ve Irak arazisindeki *Beydili*, *Avşar*, *Bayat*, *Karakoyunlu*, *Bozçalı*, *Elkutlu*, *Lek*, *Araklı*, *İnanlı*, *Sağatlı*, *döğer*, *Sulduz*, *Çelepli*, *Mosol*, *Alpoğut* gibi birçok Türk boyları

nı *Kum, hemedan ve Save* yörelerine yerleştirmiştir. Buraya yerleşenler, zamanla "*Şahseven eli*" olarak tanınmışlardır. Onlar, orada yaşıyan soydaşları olan Halaç ve başka Türk boylarıyla kanayıp-karıyarak bir ortak kültürün toplumu olmuşlardır. Bütün Türk ellerinde olduğu gibi, burada da sözlü edebiyat nesilden nesile gelişerek ve gittikçe zenginleşerek devam etmiştir. Bunda şâıkların rolü azımsanmayacak derecedir. İşte Ali Kemali de böyle bir muhit ve terbiye içinde yetiştiğinden, her ne kadar hukuk tahsili olsa da, daima edebiyatın içinde olmuştur. Hatta gençliğinde yazdığı şiirleri 152 sayfalık *Nifle* adlı bir kitapta toplamıştır. Kemali her ne kadar şiirler yazmış olsa da onun asıl cephesini belirleyen halkbilim alanında yaptığı araştırmalar olmuştur. Öyleki, elde ettiği serveti, Türk kültürü için harcarken, bundan büyük haz almıştır.

Kemali'nin kültürümüze yaptığı hizmetler içinde zikredebileceğimiz en önemli çalışması biraz önce de söz ettiğimiz gibi Saveli el şâiri *Tilimhan*'ın şiirlerini toplayıp neşre hazırlamasıdır. Save ile Hamedan arasındaki, *Mezlegan* ilçesinin *Meregey* köyünde doğmuş, burada yaşamış *Tilimhan*, tahminen H.1205'te yetmiş yaşlarında vafet etmiştir. Her ne kadar birkaç tane Farsça şiiri bulunsa da, Türkçe şiirlerinin sayısı 10 000 beyitten fazladır. Bunların içinde *koşma*, *tecnis*, *cigalı tecnis*, *geraylı* çoğunluktadır. *Tilimhan*'ın kabri, köyü ile *Meregey*'dedir. Torunlarının çoğu hâlâ bu köyde yaşamaktadır. Ali Kemali, *Tilimhan*'ın şiirlerini toplarken, Hemedan, Save etrafındaki köyleri gezmekle yetinmemiş; *Tilimhan*'ın gençliğinde yaşadığı ve gezdiği *Şiraz*, *Kirman* gibi yerlere de gitmiş, buralardan da materyaller toplamıştır. Edindiği bilgileri ve derlediği dokümanları 1981'de *Varlık* dergisinin 25. sayısında "*Gara Buluttan Syrılan Ay: Tilimhan*" başlıklı makalesinde değerlendirmiştir. *Tilimhan* bu civarda yalnız değildi. Ali Kemali, *Tilimhan* soyundan

olan "*Türkmen Mahmut*" adlı bir şâir hakkında da *Varlık* dergisinde (s.28-29, 1981) bilgi vermiştir. *Türkmen Mahmut*'un oğul ve torunlarından *Hasan*, *Hüseyin*, *Mahmut* ve başkalarının da şiir yazması, bizi *Tilimhan*'dan evvel de bu soydan şiir yazarların bulunabileceği kanaatine götürdü. *Tilimhan*'ın mensub olduğu *Asgini* neslinden çok sayıda şâirin olması, bu alanda teferruatlı bir çalışma yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Ali Kemali, 1980'li yıllarda *Tilimhan*'ın şiirlerini yayımlamak istemiştir. Uzmanlar, bu kitapta *Kuzey Azerbaycan*'da yaşamış *Molla Penah Vagıf*'ın, *Hasta kasım*'ın, *Tufarganlı Abbas*'ın da şiirlerinin bulunduğunu söylerler. Bunu öğrenmesi, Kemali'nin hevesini azaltmamış, bilakis sabırla şiir tespitine devam etmiş ve onları ayıklamaya tabi tutmuştur. Bunun yanı sıra, bir an önce yayımlama kaygısını da gütmemiştir. *Türkiye*'den, *Azerbaycan*'dan getirttiği kitapları dikkatle inceleyip, oradaki bilgilerle elindeki malzemeleri karşılaştırma imkânı bulmuştur. *Kuzey Azerbaycan*'da defalarca yayımlanmış *Karabağ hanının veziri meşhur şâir Molla Penah Vagıf*'ın iki şiirinin daha önce yayımlanmadığını görmüş, bu konuda *Varlık* dergisindeki yazısında okuyucuları bilgilendirmiştir. Onun araştırmaları, bizim alıştığımız tarzdan farklıdır. Hakkında bilgi verdiği şâirin yöresi, soyu, kavmi, civardaki kavimler, yer adları yazılarında özellikle yer almıştır. Bu makaleler bir bakıma etnografik seyahat yazılarını hatırlatır. Öyleki, edebiyat dışında meşgalesi olanlar yani, coğrafya, tarih, etnografya vs. ile uğraşanlar dahi, onun yazısından istifade edebilirler.

Kemali, sadece ölen şâirler hakkında bilgi toplamakla yetinmemiş, makalelerinde, çağdaşı olan Türkçe şiir söyleyen, fakat hiçbir yerde bunları yayımlama imkânı bulamayan şâirler hakkında da bilgi vermiştir. Meselâ; *Hemedan*'ın *Cerre* ilçesinin *Nişar* köyünde yaşayan

Avşar mahlaslı şairden bahsederken, onun çiftçilikle uğraştığını; halkın durumunu şiirlerine yansıtan 3000 beyitlik şiirler söylediğini; şairle, 59 yaşında iken doğduğu köyde görüştüğünü söylemiş ve Cerre ilçesinde 70 Türk köyünün olduğunu belirtmiştir.

Hemadanlı *Fani* mahlaslı şairi anlattığı makalesinde (Varlık, S. 47-48, 1983, s. 81) şairin, 3200 beyitlik Farsça, 1000 beyitlik Türkçe şiir söylediğini belirtmiştir. Her ne kadar *Fani*, han soyundan gelmekte ise de, şiirlerinde tamahkâr, ikiyüzlü olan, rüşvet alan devlet memuru, bey, ağa, han gibi kişileri de yermekten kaçınmamıştır. Kemali, *Fani*'nin Farsça şiirlerinden bahsederken, bunun bir gelenek olduğunu ve X. yüzyıldan bu yana İran'da hükümlerlik eden, kılıcı ve kalemle bu devleti koruyan, Farsça şiirler yazan ve Türk olan altmıştan fazla hükümdardan söz etmiştir.

Makalelerini başlıklandırırken şairlerin adları yanı sıra, onların doğduğu köyün adını da bilhassa belirtmiştir. Böylelikle, bu köylerde yaşayan insanların Türk olduklarına dikkati çekmek maksadını gütmüştür. Meselâ, *Girizanlı Fakirt*, *Mirze Darab "Âst" dergizint*, *Hacı Ekber Ağa Halact*, *Asimî Mozalğanlı*, *Dergizimli Molla Ahmed*, *Ğağgayt Mehzun*, *Garlıklı Mahmut Bağirt* vb.

Kemali'ye göre, Save etrafında yazıp söyleyen şairlerin şiirleri, Azerbaycan, Anadolu ile Türkmenistan arasında bir köprüdür. Düşüncelerini ispat etmek için XVIII. yüzyılda yaşamış *Molla Penah Vagıf*'in, *Tilimhan*'ın, *Mahdum Kulu*'nun şiirlerinin dil ve üslubu arasında bir paralellik bulunduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanında *Seyit Ahmet Müctehid* (Kevser)'nin şiirlerinin dili ve üslubu da Irak'ta yaşayan Türkmenlerle, Azerbaycan ve Save'de yaşayan Türkler arasında müessir olmuştur.

Kemali'nin, *Ğağgayt*'da, Hemedan'da, Save'de yaşamış şairlerin sanatına dikkat çekmesi, ilk bakışta, akla, Orta ve

Güney İran'da yaşayan Türklerin müstakil bir edebiyatın fikrini ortaya koymasının ihtimalini getirmektedir. Aksine, Ali Kemal bu araştırmalarıyla Türkmen, Azerbaycan, Anadolu, İran ve Irak'ta yaşayan Türklerin müsterek bir edebiyatı olduğu fikrini ortaya koymuştur.

Ali Kemal'in araştırmalarının büyük bir kısmını da halk hikâyeleri ile aşkların hayat ve sanatları hakkındaki çalışmaları meydana getirir. Onun *Hasta Kasım* hakkında araştırmaları *Varlık* dergisinin 73. sayısından başlayarak 82. sayısına (Yıl: 1985) kadar devam etmiştir. *Tufarganlı Abbas'la Gülgez Hanım*'ın aşklarının konu edildiği hikâye, hemen hemen bütün araştırmacıların vakıf olduğu bir hikâyedir. Ali Kemal'in üzerine eğildiği konulardan birisi de budur. *Varlık* dergisinin 63.-66. sayılarında yayımlattığı "*Tufarganlı Abbas'ın Orta İran Türklerindeki Rivayetleri*" başlıklı makalesinde *Ğasgayt*lardan, *Save*'den, *Şahsever*lerden derlediği halk hikâyesini şimdiye kadar yayımlanan malzemelerle karşılaştırarak benzer ve farklı yönleri ortaya koymuştur. Tespit ettiği varyantlarda *Âşık Abbas*'ın doğduğu köy, *Tufargan* değil, *Duharhan / Tuharhan* olarak gösterilir. Bizce bilinen *Abbas-Gülgez* hikâyesinde şiirlerin çoğu, daha ziyade 3-5 dörtlükten ibarettir. Kemal'in topladığı hikâyede ise, 15, 17, 19 hatta 21 veya daha fazla sayıda dörtlüklerden ibaret şiirler vardır. Bu sadece *Abbas-Gülgez* hikâyesinde hacmi bilinen hikâyelerin hacminden kat kat fazladır. Bu sadece *Abbas-Gülgez* hikâyesinde değil, *Şah İsmail*, *Âşık Gari*., *Tahir Mirze*, *Aslı-Kerem* ve diğer hikâyelerinde de bu şekildedir.

Kemali'nin tespit ettiği hikâyelerin önemlileri şunlardır:

Durhanlı Abbas, *Şah İsmail*, *Âşık Garib ile Şahsenem*, *Tahir Mirze-Zöhre*, *Eslî-Kerem*, *Hasta Kasım*, *Mahmut ile Nigâr*, *Kelbi-Hurizad*, *Me'sum-Efruz*,

Han Esker Mehub, Hemrah-Servinaz, Mehemed-Peri, Behram-Guletdam, Seydi-Peri, Seyyad-Sadat, Ferhad-Gülşad, Ferşad-Gülşad, Kurbanı-Peri, Necef-Mahcemal, Verha-Gülşen, Vanlı Göyçek, Hesret, Selim-Semsi, Siyamek-Süsen, Şirin-Birçek, Behmen-Kuçik, Leyli-Mecnun, Hürev-Senem vs.

Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olan Köroğlu destanı hemen hemen bütün Türk boylarının dikkatini çekmiş, bu sahada çok sayıda çalışmalar ortaya konulmuştur. Ali Kemali de bu konuda kayıtsız kalmamış, Save ve Gaşgay'da yaşayan Türklere Köroğlu'nun on iki kolunu tespit etmiştir. Onun Köroğlu ile ilgili çalışmaları ayrı bir makale konusudur.

Halk edebiyatı türleri içerisinde zikredilen tapmacalar (bilmeceler), atasözleri, yırlar (bayatlar/maniler), sözcükler (nağmalar/masallar) gibi türler üzerinde de Kemali'nin kayda değer çalışmaları vardır.

Kendisi bir hukukçu olduğu halde, bir halkbilimcinin de üstünde bu derecede çalışmalar gerçekleştirmesi takdire şayan bir harekettir. Öyleki, bir araştırma merkezinin yapabileceği işi tek başına gerçekleştirmiştir. Bu, ilk bakışta inandırıcı görülmez. Türklük sevdahısı bu idealist insanın Tahran'da ölümü münasebetiyle, yakın arkadaşı Hüseyin Mehmethami GÜNEYLİ'nin hazırladığı kitapçıkta bu konuya açıklık getirilmiştir.

"Bu aktarıklar bir yıl-iki yıl yok, otuz yıldan artık devam edir; neticede tekçe Telimhan yok, onlarca şairin itip-batmakta olan şiirlerini ve folklorik eserler toplamağa muvaffak olur. Onların bir sırasını ağızlarından toplayıp, bazısını da el yazmalarda, tökütlüp dağılmakta olan eski beyazlarda tapır. Beyazların bazısı okunaklı olsa da, bir çoğu karmakarışık, okunması çetin olan yazılardır. Onların bir sırasını, karşılıksız elde edebilmişse de çoğuna ağır pullar vermeye mecbur olmuştur. Habeli aykırı adamlara pul masın verip edebî materyalleri toplamağa göndermesi de az olmamıştı. Başta Telimhan olarak edebî eserler toplamak için başvurduğu kent ve şehirlerin adları o kadar çoktur ki, onları bir kitap gibi çap ve neşr etmek olur." ¹

Ne acı ki, bu kadar zengin malzeme toplayan Kemali, sağlığında yalnız bir kitap yayımlayabilmiştir. Bu, Ekberhan Rezzakî'ye ait şiir kitabı olup, 1989'da Tahran'da yayımlanmıştır.

Dileğimiz şu anda Tahran'da ailesinde bulunan Ali Kemali'nin arşivinin edebiyatımıza kazandırılmasıdır. Böylelikle hem kültürümüz ve edebiyatımız zenginleşecek, bazı karanlık noktalar aydınlığa kavuşacak, hem de onun aziz ruhu şad edilecektir.

DİPNOT

1. Hüseyin Mehmethami GÜNEYLİ, Rehmetlik Eli Kemali Hayat ve Yaradıcılığı, [Tahran], Şemsî 1375 (1996), 22 s. 14-15

BIZE GELEN GAZETELER

ANA SÖZÜ- 277012 Kişinev, Puşkin Sok. 22 MOLDOVA • **DADAŞA MERHABA-** Vatan Cad. 12/F Tel: 346 58 87, Demetşevler/ANKARA • **HAK VE ÖZGÜRLÜK-** 1504 Sofya/BULGARISTAN, Tarıgratako Şose Nu: 47/A Aleya-1 • **KELKİT ÇAYI-** Kelkit Belediyesi Kelkit/GÜMÜŞHANE • **YOZGAT BİRİKİM-** P.K. 87 YOZGAT